

Lektioita

Erkki-Jussi Nylén^a

Theorizing Ideological Steering: The journey of the circular economy

Väitöstilaisuuden Lectio Praecursoria Tampereen yliopisto 22.9.2023

”The truth is just a piece of clay. You sculpt, you change, you hide then you erase.”

Eli:

Totuus on vain pala savea. Sitä sinä muovaat, muutat, piilotat ja lopuksi hävität.

Tämä kyseinen lyriikanpätkä oli *Queens of the Stone Age* -yhtyeen tuoreen albumin kappaleesta nimeltä *Paper machete*. Lukemieni albumin arvioiden perusteella kappaleessa on kyse yhtyeen laulajan, Josh Hommen, likaisen avioeron jälkipyykistä. Hyvät kuulijat, ei hätää. Tässä tilaisuudessa ei ole kyse sellaisesta. Tämä on akateeminen väitöstilaisuus. Toki tätäkin tilaisuutta voi jonkin sortin jälkipyykkinä pitää, koska hetken kuluttua tulemme keskustelemaan vastaväittäjän kanssa siitä, mitä olen väitöskirjaani kirjoittanut ja miksi.

Syy, miksi valitsin kyseisen sitaatin avaamaan lektiota on se, että ensimmäisestä kuuntelukerrasta lähtien tuo lause jäi pyörimään päähäni intellektuaalisessa mielessä. Idealistisesti ajateltuna totuus käsitetään perimmäiseksi asiantilaksi, joka on muuttumaton ja resistentti tulkintojen variaatioille. Tällaista käsitystä vasten ajatus siitä, että totuus olisikin vain pelkkää muovailtavaa savea, on suorastaan törkeä.

Periaatteessa Josh Hommen lausuma viittaa totuuteen relationaalisena asiana, mutta kun miettii sitä tarkemmin, niin oikeastaan totuus on hänelle pohjimmiltaan absoluuttinen. Minulle tutkijana sitaatti nosti esiin ajatuksia totuuden ontologiasta ja relativismista, mutta Hommella tarkoituksena on väittää, että toinen osapuoli on se, joka vääntää totuutta vinksalleen. Poliitikassa tällaiset väittelyt ovat arkipäivää. Esimerkiksi eduskunnassa suora syyttäminen valehtelusta on käytännössä kiellettyä. Tämä on luonut tarpeen kiertoilmaisuille, kuten ”muunneltu totuus”.

”Totuuden selvittäminen” esitetään usein tieteen tavoitteeksi. Tämä on ylevä tavoite, joka sopii hyvin juhlapuheisiin ja tieteenfilosofian tunneille. Mutta arkipäiväistä tutkijan

^a Johtamisen ja talouden tiedekunta, Tampereen yliopisto & Yhteiskunnan muutos -yksikkö, Suomen ympäristökeskus, erkki-jussi.nylen@syke.fi

työtä se ei mielestäni kuvaa hyvin. Väittäisin jopa, että totuus on hiukan kömpelö käsite tätä varten. Näkisin, että tähän on kaksi syytä. Ensinnäkin tieteenalasta riippumatta tutkijan on toimittava objektiivisesti, eli hänen on kyettävä analysoimaan aineistoaan niin, että analyysi ei vääristy esimerkiksi tutkijan omien odotusten tai poliittisten mielipiteiden vuoksi. Toiseksi absoluuttinen käsitys totuudesta on mielestäni juurtunut syvälle totuuden käsitteeseen ja tämän seurauksena totuuden vastinpari ”epätotuus tai epätosi” luo dikotomian, jossa toinen on selkeästi oikein ja toinen väärin. Näin vahvan normatiivisen latauksen seurauksena totuuteen liittyvä suhteellisuus ja nyanssit voivat hukkuu. Tämä taas voi olla kyseenalaista tieteen objektiivisuuden näkökulmasta. Totuus on vahvasti arvottava käsite, mikä on osin ristiriidassa sen kanssa, että tieteen tulisi olla arvovapaata.

Mielestäni ”asiantilan selvittäminen” kuvaa paremmin tutkijan arkipäiväistä työtä kuin totuuden selvittäminen. Syynä tähän on mielestäni se, että asiantilan selvittämiseen on helpompi liittää tarkennuksia, kuten se, että selvitetty asiantila on riippuvainen niistä työkaluista mitä analysoimiseen on käytetty. Luonnontieteessä tämä tarkoittaa esimerkiksi mittalaitteita ja yhteiskuntatieteissä teoreettista viitekehystä, joka on valittu analyysivälineeksi.

No, voisiko tieteen uusi missio olla, että ”tieteen tavoitteena on asiantilojen selvittäminen”? Kuulostaa umpisurkealta, eikö vain? Totuuden tavoittelu antaa paljon väkevämmän yhteiskunnallisen tarkoituksenmukaisuuden tieteelle.

Tämän ajatuskokeen perusteella voidaan hyvillä mielin sanoa, että jotkut käsitteet sopivat paremmin tiettyihin yhteyksiin kuin toiset. Tämä on myös tärkeä näkökulma väitöskirjatyössäni, jonka ytimessä ovat politiikkakäsitteet. Sana ”käsite” on vilahtanut lektiossani jo muutamaan otteeseen. Käsitteellä tarkoitan sanaa tai sanaparia, johon sisältyy yhteisesti jaettuja merkityksiä, jotka kertovat meille mitä käsitteellä tarkoitetaan.

Puhumaan opettelevan lapsen vanhemmuus tarjoaa oivan esimerkin tästä. Lapsen sanat eivät aina kohtaa yleisesti puhutun kielen kanssa, mikä taas tarkoittaa meille vanhemmille selvitystyötä sen suhteen, mitä lapsi lausumallaan tarkoittaa. Esimerkiksi meidän lapsellemme leipä ei ole leipä, vaan se on ”iippa”. Marja taas on ”marnii” ja kissa on ”kiia”. Ilmeisesti ässien yhdistäminen vokaaleihin ei ole ihan helppo juttu.

Käsitteestä syntyy politiikkakäsite silloin kun siihen upotetuilla merkityksillä on poliittista relevanssia. Yleensä tämä tarkoittaa ongelmien osoittamista ja korjauskehdotuksia niihin. Väitöskirjassani politiikkakäsite, jonka lumoihin olen uppoutunut, on kiertotalous.

Kiertotalous on yksi tämän hetken suurista ympäristöpolitiikan käsitteistä. Se on suuri, koska se ehdottaa nykyisen talousmallin uudistamista. Kiertotalouspuheessa ongelma kehystetään vastakäsitteellä, joka on nimetty lineaaritaloudeksi. Lineaaritaloudessa resurssit revitään luonnosta. Näistä resursseista tehdään sitten erilaisia tuotteita, jotka kulutuksen jälkeen hävitetään vain jätteinä. Tällainen talouden logiikka sopii huonosti maailmaan, jossa kestävämmät tuotanto- ja kulutustapamme on tunnistettu eksistentiaaliseksi uhaksi. Kiertotaloudessa resursseja ei haaskattaisi, vaan ne kiertäisivät kulutuksen jälkeen takaisin tuotantoon eivätkä jätteeksi. Ja odotuksena on se, että tarve luonnonvarojen ekstraktiolle vähenee, kuten myös jätteiden tuotantomäärät. Vastakäsite antaa kiertotaloudelle normatiivisen latauksen. Mutta ympäristöetujen lisäksi kiertotaloutta perustellaan talouseduilla, kuten työllisyydellä ja taloudellisella lisäarvolla.

Väitöstutkimukseni aikana kysymys ”mitä se kiertotalous nyt oikeasti tarkoittaa?” ei ole ollut harvinainen. Tämä kysymys on varsin ymmärrettävä, koska julkisessa keskustelussa kiertotalous esitetään tuon tuosta suurena hyvyyden lähteenä, mutta samalla hämärän peittoon jää se, mitä kiertotalous konkreettisesti tarkoittaa. Monesti tämä koetaan ongelmalliseksi. Ja totta kai se voi olla myös sitä. Mutta samalla kiertotalouden tyyppisen politiikkakäsitteen todellinen onnistuminen mitataan siinä, kuinka useat yhteiskunnalliset toimijat alkavat soveltaa käsitettä omaan tekemiseensä. Ja tätä käsitteen monitulkintaisuus voi edesauttaa. Lisäksi poliittisilla toimilla on tähän valtava fasilitoiva vaikutus ja tämän tutkimukseni myös todentaa.

Kiertotalous on keskeinen asia, mutta väitöskirjassani varsinainen tarkoitus on teorian kehittäminen. Väitöskirjani tavoitteena on kehittää ideologisen ohjaamisen näkökulmaa, joka auttaa ymmärtämään, kuinka suuret ympäristöpolitiikan käsitteet, kuten kiertotalous, tuottavat muutosta.

Tässä yhteydessä sana ”ideologinen” ei tarkoita kamppailua konservatiivisen, liberaalin, tai sosialistisen kiertotalouden kesken. Enemmänkin tilanne on päinvastainen. Jotta suuri ympäristöpolitiikan käsite, kuten kiertotalous, kykenisi yhteiskunnalliseen muutokseen, täytyy tämän käsitteen nousta keskeiseksi poliittiseksi tavoitteeksi yli erilaisten politiikan jakolinjojen. Kestävä kehitys on ollut tässä asemassa jo pitkään. Tämän myötä olisi vaikea kuvitella, että mikään poliittinen puolue ottaisi asialistalleen epäkestävän kehityksen edistämisen.

Miksi sitten käytän sanaa ”ideologinen” määrittämään ohjausprosessia, jota väitöskirjani käsittelee? Selkeästi tässä on väärinymmärrysten vaara. Syitä tähän on kolme. Ensimmäinen termin ”ideologinen ohjaaminen” alkuperäinen esittäjä, professori James Meadowcroft (2007), nimesi sen sellaiseksi. Toiseksi käsitteen, joka kykenee ideologiseen ohjaamiseen, täytyy olla riittävän suuri. Ja suuruudella tarkoitan sitä, että käsite tavoittelee laaja-alaista yhteiskunnallista muutosta, kuten kiertotalous tekee. Kolmanneksi ideologioiden tutkimus antoi merkittävimmät palaset väitöskirjani teoriakehitystyöhön.

Yksi tämän hetken merkittävimmistä ideologioiden tutkijoista, emeritusprofessori Michael Freeden (1996; 2003), on lyhyesti määritellyt ideologiat sosiaalisten ja poliittisten maailmojen kartoiksi, joiden avulla kukin meistä tulkitsee yhteiskunnallisia tapahtumia. Toisin sanoen, meillä kaikilla on jonkinlainen ideologinen linssi, jonka läpi maailmaa katsomme. Freedenin mukaan ideologiat ovat keskeisiä poliittisille systeemeille, koska eri ideologiat tarjoavat erilaisia toimia yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisuun. Ja tämän seurauksena eri ideologiat kamppailevat näiden toimien implementoinnista ja valvonnasta. Tämän lisäksi ideologiat keräävät kannatusta merkittäviltä ryhmiltä. Ja eri ideologioiden opinkappaleet antavat suuntaviivoja sille, miltä ideaali yhteiskunta näyttäisi.

Selkeästi ideologiat ovat poliittisten käsitteiden ylintä makroluokkaa, ja ne vaikuttavat poliittisen systeemin jokaisella tasolla. Ideologioihin verrattuna kiertotalous on enemmänkin kakkosdivisioonan pelaaja. Siitäkin huolimatta, että sen tavoitteena on koko talousjärjestelmän muuttaminen.

Tästä divisioonaerosta huolimatta ideologioiden toimintamekanismit auttavat ymmärtämään ideologista ohjaamista ja täten kiertotalouden tavoittelemaa muutosta. Kiertotalouden normatiivinen lataus antaa yksinkertaiset suuntaviivat muutokselle ja periaatteet sen tarpeelle. Kiertotalous myös pyrkii saamaan kannatusta merkittäviltä ryhmiltä. Lisäksi se kamppailee siitä, että sen suuntaamia politiikkatoimia myös toimeenpannaan.

Freedenin merkittävin panos ideologioiden tutkimukselle taitaa olla morfologinen näkökulma (Freeden 1996; 2003). Tällä Freeden tarkoittaa sitä, että ideologiat ovat tiettyjen poliittisten käsitteiden ryppäitä. Ymmärtääkseen ideologioita – ja niiden variaatioita – on syytä tarkastella näiden ryppäiden rakenteita. Esimerkiksi sosiaaliliberalismin ydin muodostuu eri käsitteistä kuin uusliberalismin, mutta näillä kahdella on kuitenkin sen verran samankaltaisuutta, että ne voidaan tunnistaa juuri liberalismin varianteiksi (Freeden 2020).

Ideologisessa ohjaamisessa morfologisuus on selkeästi yksinkertaisempaa, koska ideologisessa ohjaamisessa yhteiskunnallista muutosta jäsennetään konkretisoinnin kautta. Tämä tarkoittaa kiertotalouden kannalta sitä, että kiertotaloutta rajatimmat käsitteet konkretisoivat sitä, mitä kiertotalous tarkoittaa eri yhteydessä. Esimerkiksi jätepolitiikassa kiertotalous tarkoittaa muun muassa tehokkaampaa kierrätystä ja toimenpiteitä jätteiden syntymisen vähentämiseksi. Tuotepolitiikassa taas velvoitteet tuotteiden ekologiseen suunnitteluun konkretisoivat kiertotaloutta. Ja kuluttajien keskuudessa kiertotalous voi tarkoittaa tavaroiden vuokrausta ja lainausta.

Väitöskirjassani olen käsitteellistänyt ideologisen ohjaamisen politiikan prosessiksi, joka rakentuu kolmesta palasesta. Ensinnäkin tarvitaan politiikkakäsitys, jolla on kyky ideologiseen ohjaamiseen. Toiseksi tämän käsitteen on levittävä ohjaamaan erilaisia politiikka-prosesseja, joissa tätä käsitettä konkretisoidaan. Lopuksi ideologisen ohjaamisen onnistuminen riippuu siitä, alkavatko erilaiset politiikkatoimet tuottaa samansuuntaisia tuloksia, jotka yhdessä vaikuttaisivat rakentavan laaja-alaista muutosta, jota voi esimerkiksi kierto-taloudeksi nimittää.

Olen hyödyntänyt varsin laajasti politiikkakirjallisuutta ideologisen ohjaamisen teoretisoinnissa, mutta työni nojaa myös empiiriseen politiikkatutkimukseen. Yksi tutkimuskohteistani on Suomen ravinnekiertopolitiikka. Alkupisteenä tälle toimi pääministeri Vanhasen 2010 antama sitoumus tehdä Suomesta ravinteiden kierrätyksen mallialue. Tämä sitoumus on käynnistänyt erilaisten selvitystöiden tekemistä sekä projektien ja kokeilujen rahoittamista. Tuloksena on syntynyt uutta ravinnekiertoihin perustuvaa liiketoimintaa. Tästä huolimatta valtaosa Suomen pelloista edelleen lannoitetaan mineraalilannoitteilla.

Voidaankin kysyä, onko ravinnekiertopolitiikka ollut tuloksellista. Tähän sanoisin, että on ja ei. Selkeästi onnistuneita ravinnekiertokäytänteitä on saatu aikaan, mutta samalla on varsin todennäköistä, että verotuksen ja sääntelyn keinoin ravinnesynteesin murrosta olisi voitu kiihdyttää. Tuloksellisuuden arviointi on tärkeä näkökulma politiikka-analyysissä, mutta se ei ole välttämättä se hedelmällisin.

Politiikkaprosessien analyysi sen suhteen, mitä prosessin aikana tapahtui ja miksi, antaa syvemmän ymmärryksen siihen, mitä tietyn poliittisen intervention tuloksena syntyi. Nämä tulokset voivat tarjota tärkeitä oppeja esimerkiksi siihen, kuinka kestävyys siirtymiä voisi kiihdyttää ja kuinka niitä viedään läpi oikeudenmukaisesti.

Lopuksi: politiikan prosessien analyysi kaipaa työkaluja. Minun panokseni tähän on ideologisen ohjaamisen näkökulma, joka paljastaa kriittisiä kohtia esimerkiksi kestävyys-siirtymien läpiviemisestä. Samalla se myös kertoo, miksi suuret käsitteet ovat ympäristöpo-litiikassa niin tärkeitä.

Lähteet

- Freeden, M. (1996) *Ideologies and political theory: A conceptual approach*. Clarendon Press, Oxford.
 Freeden, M. (2003) *Ideology: A very short introduction*. Oxford University Press, Oxford.
 Freeden, M. (2020) *Mitä on liberalismi?* Käännös Kilpeläinen, T. Niin & näin, Tampere.
 Meadowcroft, J. (2007) Who is in charge here? Governance for sustainable development in a complex world. *Journal of Environmental Policy & Planning* 9(3–4) 299–314. <https://doi.org/10.1080/15239080701631544>

Väitöskirjan tiedot

- Nylén, E.-J. (2023) *Theorizing Ideological Steering. The journey of the circular economy*. Tampere University Dissertations 837. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2994-5>